

Anna NIZIOŁ

Uniwersytet Rzeszowski

TURYSTA NIEPEŁNOSPRAWNY W ŚWIETLE ZRÓWNOWAŻONEGO ROZWOJU TURYSTYKI NA TERENIE POGÓRZA DYNOWSKIEGO I POGÓRZA PRZEMYSKIEGO

Streszczenie

Jednym ze sposobów pomocy osobom niepełnosprawnym jest włączenie ich w życie społeczne, m.in. poprzez turystykę i rekreację. Aktywność ruchowa we wszystkich jej przejawach, nie tylko wzbogaca i przyspiesza procesy rehabilitacji fizycznej i społecznej, ale również wpływa integrująco na środowiska osób niepełnosprawnych. Celem niniejszego artykułu jest zwrócenie uwagi na potrzeby turysty niepełnosprawnego w zakresie uprawiania turystyki w świetle idei zrównoważonego rozwoju oraz dokonanie przeglądu udogodnień i dostosowań do tych potrzeb w wybranych obiektach, miejscach będących atrakcjami turystycznymi województwa podkarpackiego z uwzględnieniem terenu Pogórzy Dynowskiego i Przemyskiego. Artykuł ma charakter przeglądowy. W opracowaniu zastosowano metodę Desk Research, obejmującą weryfikację danych pozyskanych ze źródeł ogólnodostępnych zastanych (głównie literatura fachowa, przewodniki, oraz Internet – Web Research), dokonano ich weryfikacji i uporządkowania.

Słowa kluczowe: turystyka, niepełnosprawni, udogodnienia, rozwój zrównoważony, infrastruktura turystyczna

A DISABLED TOURIST IN THE LIGHT OF TOURISM SUSTAINABLE DEVELOPMENT IN THE AREA OF DYNOWSKIE AND PRZEMYSKIE FOOTHILLS

Summary

A way to help people with disabilities is to involve them in social life, including through tourism and recreation. Movement and activity in all its forms, not only enrich and accelerate the processes of physical and social rehabilitation, but also integrate the environment of people with disabilities. The purpose of this article is to draw attention to the needs of a disabled tourist in the field of tourism in the light of the idea of sustainable development and review the facilities and adaptations to these needs in selected tourist attractions of the Podkarpackie region, including the Dynowskie and Przemyskie Foothills. The article is of review nature. The study uses the method of Desk Research, including verification of data obtained from generally available sources (mainly professional literature, book guides, and the Internet – Web Research), verified and organized.

Keywords: tourism, disabled people, facilities, sustainable development, tourist infrastructure

1. Wprowadzenie

Turystyka dostarcza wiele korzyści osobom niepełnosprawnym. Sprzyja przezwyciężaniu osobistych słabości, stwarza szansę na wzrost poczucia własnej wartości, pozwala chociaż w części kompensować występujące ograniczenia w sprawności organizmu, integrować ludzi niepełnosprawnych ze społeczeństwem. Turystykę ludzi niepełnosprawnych należy traktować nie tylko jako rozrywkę, ale również jako środek terapeutyczno-wychowawczy. Uprawiając turystykę, niepełnosprawni podejmują trud pokonywania własnych słabości i wyznaczania sobie coraz ambitniejszych celów [Walentyńowicz 2008, s. 27]. Elementy turystyki powinny więc być uwzględniane w programach rehabilitacji realizowanych przez różne ośrodki służby zdrowia, organizacje i instytucje służące ludziom niepełnosprawnym, a organizatorzy turystyki i gestorzy bazy turystycznej powinni podejmować starania, aby tworzyć i dostosowywać ofertę dla takiego właśnie odbiorcy.

Coraz częściej wskazuje się osoby niepełnosprawne jako pełnoprawnych konsumentów dóbr turystycznych, trudno jednak mówić o masowym ruchu turystycznym tego środowiska, aczkolwiek niektóre rodzaje niepełnosprawności nie stanowią poważnego ograniczenia w uprawianiu różnorodnych form turystyki. Zdaniem Skalskiej: *Odpowiednio przygotowany do uczestnictwa w turystyce, dobrze poinformowany niepełnosprawny klient oraz przeszkolony personel mogą stworzyć szansę korzystania z usług otwartego rynku turystycznego osobom z różnymi niesprawnościami, również psychicznymi i intelektualnymi, a także być dobrym źródłem zysku dla firm* [Skalska 2011, s. 140].

Pomimo różnych działań podejmowanych przez podmioty prywatne, administrację rządową i samorządową, organizacje pozarządowe, stowarzyszenia i fundacje wspierające osoby niepełnosprawne, uczestnictwo tych osób w turystyce wciąż jest na bardzo niskim poziomie. Taki stan rzeczy jest wynikiem występowania wielu barier na drodze niepełnosprawnych. Wskazuje się trzy główne kategorie przeszkód [Popiel 2014, s. 126]:

- ◆ wewnętrzne, które tkwią w samej osobie niepełnosprawnej, powiązane z jej stanem psychicznym i fizycznym,
- ◆ środowiskowe, narzucone przez zewnętrzne uwarunkowania środowiskowe (np.: bariery architektoniczne, prawne, ekologiczne),
- ◆ interakcyjne, wynikające z wzajemnego oddziaływania środowiska z osobą niepełnosprawną w rozumieniu fizycznym i społecznym.

Sama branża turystyczna jest słabo przygotowana do obsługi turysty niepełnosprawnej. Brakuje dedykowanych ofert organizatorów turystyki, kompleksowej informacji turystycznej szczególnie o dostępności infrastruktury turystycznej oraz wykwalifikowanej kadry do obsługi tego segmentu klientów o wyjątkowych potrzebach.

Tymczasem w sferze turystyki powszechne stało się hasło „zrównoważonego rozwoju”, które odnosi się głównie do poszanowania oraz ochrony zasobów przyrodniczych, respektowania odrębności społeczno-kulturowej obszarów recepcyjnych, jak też dążenia do zapewnienia korzyści ekonomicznych i społecznych dla wszystkich podmiotów zaangażowanych w jej rozwój. Rozwój zrównoważony wyznacza więc pewien kierunek działań, głównie o charakterze ekologicznym i ekonomicznym, stąd synonimami tego hasła są pojęcia „ekoturystyka” czy „turystyka przyjazna dla środowiska”. Jako odpowiedź na etyczne potrzeby rozwoju turystyki, zachowania równowagi w postawach organizatorów, jak i samych turystów wprowadzono kolejny synonim turystyki zrównoważonej – „turystykę odpowiedzialną” [Kazimierzczak 2010, s. 9–18]. Takie podejście do turystyki oznacza wyrównywanie szans, m.in. ograniczanie dyskryminacji w korzystaniu z turystyki, a więc aktywizację osób niepełnosprawnych i umożliwianie im dostępu do naturalnych i społecznych zasobów.

Celem niniejszego artykułu jest zwrócenie uwagi na potrzeby turysty niepełnosprawnego w zakresie uprawiania turystyki w świetle idei zrównoważonego rozwoju oraz dokonanie przeglądu udogodnień i dostosowań do tych potrzeb w wybranych obiektach oraz miejscach będących atrakcjami turystycznymi województwa podkarpackiego, z uwzględnieniem terenu Pogórzy Dynowskiego i Przemyskiego.

2. Niepełnosprawność a turystyka

Niepełnosprawność jest problemem społecznym i nie ogranicza się do konkretnej osoby. Mówiąc o niepełnosprawności, należy uznawać relację między zdrowiem człowieka (uwzględniając jego wiek, płeć i wykształcenie), a społeczeństwem i środowiskiem, które go otacza¹.

Według Światowej Organizacji Zdrowia (ang. *World Health Organization* – WHO) niepełnosprawność dotyczy takich pojęć, jak:

- ◆ niesprawność (ang. *impairment*) – każda utrata sprawności lub nieprawidłowość w budowie czy funkcjonowaniu organizmu pod względem psychologicznym, psychofizycznym lub anatomicznym,
- ◆ niepełnosprawność (ang. *disability*) – każde ograniczenie bądź niemożność (wynikające z niesprawności) prowadzenia aktywnego życia w zakresie uznawanym za typowy dla człowieka,
- ◆ ograniczenia w pełnieniu ról społecznych (ang. *handicap*) – ułomność określonej osoby wynikająca z niesprawności lub niepełnosprawności, ograniczająca lub uniemożliwiająca pełną realizację roli społecznej odpo-

¹ Według Światowego Programu Działań na rzecz Osób Niepełnosprawnych (*The World Programme of Action for Disabled Persons*) oraz Standardowych Zasad Wyrównywania Szans Osób Niepełnosprawnych (*The Standard Rules on the Equalization of Opportunities for Persons with Disabilities*).

wiadającej wiekowi, płci oraz zgodnej ze społecznymi i kulturowymi uwarunkowaniami [<http://www.unic.un.org.pl/niepelnosprawnosc/definicja.php>, dostęp: 22.11.2018].

Według polskiego ustawodawstwa niepełnosprawność oznacza trwałą lub okresową niezdolność do wypełniania ról społecznych z powodu stałego lub długotrwałego naruszenia sprawności organizmu, w szczególności powodującą niezdolność do pracy [art. 2 pkt 10 Ustawy o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych, Dz. U. z 2011 r. Nr 127, poz. 721, z późn. zm.].

Liczba osób niepełnosprawnych w Polsce (podawana według różnych źródeł) wynosi 5-8 mln, co stanowi blisko jedną czwartą naszego społeczeństwa. Z danych GUS (Główny Urząd Statystyczny) wynika, że w 2002 r. w Polsce było ogółem 5,3 mln niepełnosprawnych osób. W 2011 r. przeprowadzono Narodowy Spis Powszechny (pozyskiwanie danych odbywało się na zasadzie dobrowolności), według którego całkowita liczba osób niepełnosprawnych w Polsce wyniosła 4,7 mln [<http://brzozow.pl/index.php/informacje-dla-osob-niepelnosprawnych/niepelnosprawnosc-w-liczbach/>, dostęp: 22.11.2018].

Zgodnie z wynikami Narodowego Spisu Powszechnego w 2011 r. średnio co trzynasta osoba w województwie podkarpackim była niepełnosprawna (posiadała orzeczenie o niepełnosprawności), co oznacza, że niemal 155 tys. mieszkańców województwa podkarpackiego nie miało możliwości pełnego uczestniczenia w życiu społecznym i gospodarczym z powodu istniejących barier urbanistycznych i architektonicznych oraz obojętnych lub negatywnych postaw ze strony otoczenia [Cierpią-Wolan 2011, s. 62].

Jednym ze sposobów pomocy osobom niepełnosprawnym jest włączenie ich w życie społeczne, m.in. przez turystykę i rekreację. Aktywność ruchowa we wszystkich jej przejawach nie tylko wzbogaca i przyśpiesza procesy rehabilitacji fizycznej i społecznej, ale również wpływa integrująco na środowiska osób niepełnosprawnych. Turystyka stwarza naturalny bodziec przyśpieszający i wspomagający procesy odnowy, regeneracji, a nawet kompensacji funkcji uszkodzonego organizmu, a nabyte nowe umiejętności z dużym powodzeniem mogą być przenoszone na inne obszary funkcjonowania w codziennym życiu [Galoch, Łagódka 2010, s. 10-11].

Większość form turystyki jest otwarta na uczestnictwo niepełnosprawnym, mimo to, na drodze aktywnego udziału w turystyce stoją różne przeszkody. Do najważniejszych należą [Żbikowski, Sroka 2011, s. 172]:

- ◆ brak dostępności obiektów, tj.: hoteli, restauracji, obiektów kulturalnych (muzeów, teatrów),
- ◆ brak dostępności i dostosowania transportu publicznego, tj. pociągów, autobusów, samochodów itp.,

- ◆ nieodpowiednie podejście kadry turystycznej, nadopiekuńczość, niecierpliwość, ignorancja,
- ◆ konieczność podróżowania z opiekunem lub tylko w grupie niepełnosprawnych,
- ◆ brak rzetelnych informacji o dostępnych ofertach turystycznych przeznaczonych dla niepełnosprawnych odbiorców.

Najbardziej powszechne są bariery architektoniczne, takie jak: nieutwardzone bądź nierówne nawierzchnie, wysokie krawężniki, strome schody, zbyt mała ilość pochylni, które stoją na przeszkodzie niepełnosprawnym niemalże w każdej przestrzeni. Zdarza się dość często, że obiekty ogłaszające się jako dostosowane do potrzeb osób niepełnosprawnych, mają jedynie podjazd, ale jednocześnie za wysokie progi, zbyt wąskie korytarze czy drzwi, co w praktyce nie pozwala na pobyt i korzystanie z nich osobom z dysfunkcjami [Ziółkowski 2010, s. 52]. Najczęściej gestorzy obiektów dedykowanych turystom tłumaczą brak ich dostosowania do potrzeb niepełnosprawnych odbiorców wysokimi kosztami takich inwestycji [Borowicka, Heliński 2007, s. 13].

Fakt, że bariery infrastrukturalne są główną przeszkodą w życiu osób niepełnosprawnych, potwierdzają m.in. badania opublikowane w 2014 r. przez Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej w Rzeszowie: *Osoba niepełnosprawna aktywnym uczestnikiem życia społecznego i zawodowego*, w ramach projektu systemowego pn. „Szkolenia i specjalistyczne doradztwo dla kadr instytucji pomocy społecznej działających na terenie województwa podkarpackiego, powiązane z potrzebami oraz ze specyfiką realizowanych zadań” [http://www.rops.rzeszow.pl/dokumenty/badania/5_niepełnosprawni.pdf, dostęp: 30.11.2018]. Respondenci potwierdzili, że największym problemem codziennym w życiu było dla nich przemieszczanie się poza domem (41%). Ponadto niemal połowa osób biorących udział w badaniu wskazała, że również w przypadku dostępu do kultury, sportu i oferty turystycznej największym problemem jest ograniczona liczba propozycji skierowanych do osób niepełnosprawnych.

Z kolei w ramach innych badań przeprowadzonych wśród niepełnosprawnych w województwie podkarpackim, respondenci wskazali, jako najczęstszą barierę uniemożliwiającą uprawianie turystyki, brak odpowiedniej oferty turystycznej dla osób niepełnosprawnych oraz brak informacji turystycznej w prasie, Internecie, telewizji, w przewodnikach turystycznych [Urbaniak, Sawaryn 2011, s. 68–73].

W świetle zasygnalizowanych problemów turystów niepełnosprawnych jest ważne podejmowanie działań, które zniwelują dysproporcje w życiu społecznym tej grupy uczestników ruchu turystycznego. Przez stwarzanie udogodnień, zapewnienie swobodnego dostępu do produktów i usług turystycznych, lepszą funkcjonalność infrastruktury poprawi się jakość życia i zwiększy się poziom

uczestnictwa niepełnosprawnych w turystyce, a tym samym będzie realizowany ważny postulat zrównoważonego rozwoju.

3. Rozwój zrównoważony w turystyce

Tematyka zrównoważonego rozwoju w różnych obszarach życia jest promowana przez Komisję Europejską od początku lat 90. XX w. Unijni politycy wzywają do bycia społecznie odpowiedzialnym i dążenia do likwidacji wykluczenia społecznego. Postuluje się większą empatią i zrównoważone podejście w zakresie organizacji pracy, równości szans oraz integracji społecznej [Popiel 2015, s. 339–350].

Zrównoważona i odpowiedzialna turystyka ma również na celu walkę z nierównościami społecznymi przez m.in. zwiększanie możliwości uczestnictwa w niej osób niepełnosprawnych. Miasta, ale też obszary wiejskie stają się coraz bardziej funkcjonalne i dostępne przez co poprawiają jakość życia codziennego niepełnosprawnym osobom. Zdaniem Wysockiego [2009, s. 3] *przestrzeń, która będzie przyjazna wszystkim, czyli dostępna dla każdego i bez względu na jego sprawność ruchową lub poznawczą, zapewni pełną integrację społeczną jej użytkowników, stanie się miejscem zacieśniania więzi międzyludzkich i rozwoju społeczeństwa obywatelskiego*. Postulat ten wpisuje się w ideę zrównoważonego rozwoju, w świetle którego coraz częściej dostosowuje się również produkty i usługi turystyczne do wymagań turystów niepełnosprawnych. W związku z tym w ramach niniejszego opracowania podjęto próbę dokonania przeglądu popularnych w województwie podkarpackim atrakcji turystycznych z uwzględnieniem obszaru Pogórzy Dynowskiego i Przemyskiego pod względem ich dostosowania i udogodnień dla osób niepełnosprawnych.

Należy zaznaczyć, że dotychczas w regionie podkarpackim nie dokonano całościowego przeglądu atrakcji turystycznych pod względem ich dostępności dla niepełnosprawnego turysty. Poszukując źródeł zastanych na ten temat, ustalono, że istnieje tylko jedno wydawnictwo Muzeum Regionalnego w Stalowej Woli: *Przewodnik po dostępnych muzeach polskich*, będące efektem realizacji projektu „Muzea bez barier – Koalicja muzeów polskich i ukraińskich na rzecz profesjonalnej obsługi niepełnosprawnego zwiedzającego”. We wstępie tej publikacji można przeczytać, że jest to pierwszy przewodnik koncentrujący się na walorach placówek muzealnych, z których może korzystać osoba niepełnosprawna [Szlązak, Wiechnik 2015, s. 5]. Układ przewodnika opiera się na podziale administracyjnym województw, dzięki czemu można sprawnie wyszukać podkarpackie placówki i zapoznać się z ich udogodnieniami dla niepełnosprawnych.

Drugim źródłem informacji o ułatwieniach dla osób niepełnosprawnych w niektórych atrakcjach turystycznych i obiektach noclegowych z terenu woje-

wództwa podkarpackiego są materiały niepublikowane, opracowane na własny użytek przez Podkarpacką Regionalną Organizację Turystyczną (PROT) [PROT, Obiekty przystosowane dla niepełnosprawnych, plik xlsx, dostęp: 30.11.2018].

Wsparciem w poszukiwaniu informacji na temat przystosowania obiektów i miejsc dla niepełnosprawnych osób okazał się też portal *www.turystykadla wszystkich.pl*, utworzony przez Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze (PTTK) w ramach realizacji projektu „Turystyka dla wszystkich”. Portal udostępnia informacje o infrastrukturze turystycznej (obiektach noclegowych, gastronomicznych, kulturalnych, sportowych, zabytkowych, szlakach turystycznych, parkach narodowych i krajobrazowych oraz środkach transportu), przybliża miejsca, po których może wędrować każdy bez względu na stopień niepełnosprawności, a także informuje o utrudnieniach [<http://www.turystykadla wszystkich.pl/index.php>, dostęp: 29.11.2018].

4. Atrakcje turystyczne bez barier

Jedną ze znanych atrakcji, chętnie odwiedzanych przez turystów, jest Arboretum i Zakład Fizjografii w Bolestraszcach. Podprzemyskie Bolestraszyce słyną z imponującego i pięknie utrzymanego arboretum, które bez względu na porę roku zapewnia niezwykle wrażenia estetyczne. Istotą tego ogrodu jest wielkie bogactwo gatunków i form roślinnych. Rośnie tutaj blisko cztery tysiące gatunków [Figiela 2015, s. 139]. Arboretum jest dostosowane dla potrzeb osób niepełnosprawnych w zakresie dostępności architektonicznej i edukacyjnej. Niepełnosprawni mogą liczyć na [Szlązak, Wiechnik 2015, s. 88]:

- ◆ specjalnie wydzielone miejsca parkingowe,
- ◆ utwardzoną i wyrównaną nawierzchnię drogi dojścia do budynku,
- ◆ brak progów i nierówności poziomów sal,
- ◆ dostosowanie bram i drzwi do osób na wózkach,
- ◆ odpowiednią szerokość korytarzy, przejść i dojść do eksponatów o szerokości nie mniejszej niż 1,5 m,
- ◆ podjazd dla wózków,
- ◆ toaletę dla niepełnosprawnych,
- ◆ rozmieszczenie eksponatów wraz z podpisami na odpowiedniej dla poruszających się na wózku wysokości,
- ◆ wykwalifikowany personel w obsłudze osób z dysfunkcją narządu ruchu, niewidomych i słabowidzących,
- ◆ pomoc asystenta osoby niepełnosprawnej w czasie zwiedzania,
- ◆ możliwość dotykania niektórych eksponatów, kopii, makiet, tyflografik,
- ◆ kontrastowe tło i duże litery opisów i podpisów wystaw,
- ◆ dostępność opisów i podpisów w alfabecie Braille’a,

- ◆ ofertę edukacyjną, wystawy dedykowane osobom niewidomym i słabowidzącym, niesłyszącym i słabosłyszącym oraz niepełnosprawnym intelektualnie,
- ◆ system informacyjny dostosowany do potrzeb osób słabowidzących,
- ◆ wydawnictwa muzeum przystosowane do potrzeb osób niesłyszących (foldery, ulotki, katalogi).

Należy dodać, że w bolestraszyckim arboretum utworzono uniwersalny Ogród Sensualny, który jest przystosowany do zwiedzania przez osoby niepełnosprawne.

Kolejnym obiektem muzealnym, który posiada liczne dostosowania do osób niepełnosprawnych, jest Muzeum Narodowe Ziemi Przemyskiej. Należą do nich [Szlązak, Wiechnik 2015, s. 90]:

- ◆ utwardzona i równa nawierzchnia przy dojściu do budynku,
- ◆ brak progów i nierówności poziomów poszczególnych sal,
- ◆ dostosowane bramy i drzwi do osób na wózkach,
- ◆ podjazd oraz podnośnik/platforma dla wózka,
- ◆ wykwalifikowany personel w obsłudze osób niesłyszących i słabosłyszących, niewidomych i słabowidzących, z dysfunkcją narządu ruchu oraz niepełnosprawnymi intelektualnie,
- ◆ możliwość pomocy asystenta osoby niepełnosprawnej w czasie zwiedzania,
- ◆ ekspozyty i podpisy rozmieszczone na wysokości odpowiedniej dla osób poruszających się na wózku,
- ◆ oferta edukacyjna dedykowana osobom niewidomym i słabowidzącym – urządzenia wspomagające: audioprzewodniki, palmtopy, odtwarzacze mp3,
- ◆ oferta edukacyjna dedykowana osobom niesłyszącym i słabosłyszącym oraz osobom niepełnosprawnym intelektualnie.

Istnieje możliwość zwiedzania przez niepełnosprawnych budynku głównego oraz budynku Muzeum Historii Miasta. Niestety Muzeum Dzwonów i Fajek, będące Oddziałem Muzeum Narodowego Ziemi Przemyskiej jest niedostępne ze względu na układ architektoniczny Wieży Zegarowej, w której się znajduje.

W odległości 10 km od Przemyśla jest położony zamek w Krasiczynie – jedna z najpiękniejszych budowli epoki renesansu na ziemiach polskich. Zamek, jak i park wokół niego są udostępnione dla zwiedzających. Podstawowa oferta zwiedzania zajmuje około godziny i obejmuje dziedzińiec, sale ekspozycyjne, kryptę grobową Sapiehów i lochy zamkowe. Oddzielnie można wykupić zwiedzanie parku i wejście na wieżę zegarową [Osip-Pokrywka, Osip-Pokrywka 2014, s. 109]. Niestety ze względu na schody możliwość zwiedzania zamku jest ograniczona. W obiekcie znajdują się też hotel i restauracja. W hotelu dwa pokoje są dostosowane dla osób niepełnosprawnych. Parking dla odwiedzających nie posiada spe-

cyjnych oznaczeń dla niepełnosprawnych [PROT, Obiekty przystosowane dla niepełnosprawnych, plik xlsx, dostęp: 30.11.2018].

Do cennych kulturowo atrakcji Pogórza Przemyskiego należą też Zespół Klasztorny Franciszkanów z kościołem pw. Znalezienia Krzyża Pańskiego w Kalwarii Pałacowskiej oraz cerkiew w Posadzie Rybotyckiej.

Kalwaria Pałacowska jest znana z odgrywanego w Wielki Piątek na wzgórzach wokół klasztoru Misterium Męki Pańskiej. Fascynująca jest też topografia tego miejsca porównywanego z krajobrazem Jerozolimy.

Z kolei świątynia w Posadzie Rybotyckiej to najstarsza zachowana murowana cerkiew na ziemiach polskich. Została wzniesiona na wzgórzu jako świątynia klasztorna przy prawosławnym monasterze najpóźniej w drugiej poł. XV w. Od 2010 r. świątynia w Posadzie Rybotyckiej jest cerkwią parafialną pw. św. Onufrego, należąca do archidiecezji warszawsko-przemyskiej Kościoła greckokatolickiego i stanowi własność greckokatolickiej parafii archikatedralnej w Przemyślu [Osip-Pokrywka, Osip-Pokrywka 2014, s. 115]. Niestety brakuje informacji o dostępności tych miejsc dla niepełnosprawnych odwiedzających.

Odwiedzając tereny Pogórza Dynowskiego, warto skorzystać z oryginalnej oferty, jaką jest przejazd przeworską kolejką wąskotorową „Pogórzanin”. Wąskotorowa Kolej Lokalna Przeworsk–Dynów powstała pod zaborem austro-węgierskim na początku XX w. Od 1991 r. kolejka jest wpisana do rejestru zabytków. Długość trasy kolejki wynosi 46 km i przebiega przez malowniczą dolinę rzeki Mleczy, Pogórze Dynowskie do doliny Sanu. Najciekawszym odcinkiem pokonywanym przez tabor kolejki jest 602-metrowy tunel w Szklarach, jedyny tego rodzaju w Polsce, a najdłuższy na liniach wąskotorowych w Europie [Osip-Pokrywka, Osip-Pokrywka 2014, s. 128-129]. Kolejką mogą podróżować osoby niepełnosprawne jednak z pewnymi utrudnieniami. Niestety brakuje specjalnych podjazdów dla osób poruszających się na wózku, zajęcie miejsca w kolejce jest możliwe przy pomocy osób trzecich. Podczas jednego przejazdu kolejka jest w stanie pomieścić 10–12 wózków. Warto dodać, że toalety na dworcu PKP są dostosowane do potrzeb niepełnosprawnych, brakuje jednak specjalnych oznaczeń na parkingu [PROT, Obiekty przystosowane dla niepełnosprawnych, plik xlsx, dostęp: 30.11.2018].

Niewątpliwie urokliwą rezydencją, zlokalizowaną nad doliną Sanu, kryjącą w sobie bogatą historię, jest Zamek Dubiecko. Jest on otwarty dla zwiedzających, chociaż we wnętrzu nie ma typowej ekspozycji muzealnej. Obecnie funkcjonuje tutaj restauracja i hotel. Zamek jest otoczony parkiem, w którym na zamkowym dziedzińcu od 300 lat rośnie dąb Dewajtis. Od XIV w. rezydencja w Dubiecku należała do znakomitych rodów Kmitów, Stadnickich, Krasickich i Konarskich. To tutaj urodził się i spędził dzieciństwo Ignacy Krasicki [Figiela 2015,

s. 151–156]. Obiekt jest dostępny całodobowo, a dla turystów niepełnosprawnych oferuje pokój na poziomie zerowym w Hotelu w Parku, dostęp do restauracji, sal konferencyjnych oraz parking bez oznaczeń [PROT, Obiekty przystosowane dla niepełnosprawnych, plik xlsx, dostęp: 30.11.2018].

Udogodnienia dla odwiedzających z niepełnosprawnością, na temat których można uzyskać informację, posiada Muzeum Towarzystwa Jezusowego Prowincji Polski Południowej w Starej Wsi. Obecnie muzeum zawiera bogate zbiory na temat działalności jezuitów, liczne eksponaty przyrodnicze, etnograficzne i kulturowe z obszarów misji jezuickich w Afryce, Azji, Ameryce i Australii. Odrębną grupę stanowią wytwory kultury Ziemi Sanockiej oraz kopalnictwa naftowego w Starej Wsi [http://starawies.jezuici.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=78&Itemid=276, dostęp 30.11.2018]. Według *Przewodnika po dostępnych muzeach polskich* niepełnosprawni mogą liczyć na [Szlązak, Wiechnik 2015, s. 100]:

- ◆ specjalnie wydzielone miejsca parkingowe,
- ◆ utwardzoną i równą nawierzchnię przy dojściu do budynku,
- ◆ korytarze, przejścia, dojście do eksponatów o szerokości nie mniejszej niż 1,5 m,
- ◆ toaletę dla niepełnosprawnych.

Wśród znaczących atrakcji turystycznych Pogórza Dynowskiego warto wymienić chociażby kościół pw. Wszystkich Świętych w Bliznem, cerkiew pw. Wniebowstąpienia Pańskiego w Uluczu czy też położone nieco dalej na południe rezerwat Prządki oraz zamek w Odrzykoniu. Niestety brakuje tam, jak też w wielu innych miejscach w regionie, wartych odwiedzenia, informacji na temat dostosowania tych obiektów do potrzeb turysty niepełnosprawnego.

5. Zakończenie

Przedstawione argumenty powinny skłaniać do podejmowania działań prowadzących do opracowania pełnej diagnozy stanu infrastruktury turystycznej, w tym atrakcji turystycznych w województwie podkarpackim pod względem udogodnień dla osób z niepełnosprawnością. Pozyskanie takiej wiedzy umożliwi, m.in. rozwój ofert turystycznych dla odbiorców z dysfunkcjami czy poprawę infrastruktury turystycznej.

Należy podkreślić, że turystyka daje dużo możliwości osobom niepełnosprawnym, m.in. dzięki swojej wszechstronności może częściowo zastąpić leczenie rehabilitacyjne, a także być okazją do przeżywania pozytywnych emocji, związanych z ruchem, który jest kluczowym elementem psychoterapeutycznym. Niezależnie jednak od usprawniania psychofizycznego, zadaniem turystyki osób niepełnosprawnych jest wydobycie ich z izolacji społecznej, przerwanie monotonii codziennego życia i pobudzenie chęci do życia [Popiel 2015, s. 263].

Zrównoważona, czyli odpowiedzialna turystyka powinna więc wprowadzać szereg udogodnień dla osób niepełnosprawnych, swobodny dostęp do atrakcji i ofert turystycznych, których celem będzie redukcja dysproporcji oraz niesprawiedliwości społecznej. Skuteczną drogą do osiągnięcia celów zrównoważonego rozwoju może być też włączanie samych niepełnosprawnych w tworzenie ofert turystycznych, których będą odbiorcami. Ważne, aby nie pozostawiać niepełnosprawnych z zaakcentowanym problemem dostępności do turystyki, dążyć tym samym do wyrównywania szans przez podejmowanie odpowiedzialnych działań, które zmierzają do rozwoju turystyki osób niepełnosprawnych, a przez to do ich aktywizacji w życiu społecznym.

Bibliografia

1. Borowicka A., Heliński W. (red.), *Tworzenie i dostosowywanie produktów turystycznych do potrzeb osób niepełnosprawnych*, Wydawnictwo Forum Turystyki Regionów, Szczecin 2007.
2. Cierpiał-Wolan M. (red.), *Raport z wyników w województwie podkarpackim. Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011*, Urząd Statystyczny w Rzeszowie, Rzeszów 2012.
3. Figiela B. (tekst), *Karpacki Szlak Ogrodów i Domów Historycznych. Przewodnik turystyczny*, PROT, Rzeszów 2015.
4. Galoch R., Łagódka R., *Aktywność turystyczna osób o specjalnych potrzebach*, [w:] *Osoby niepełnosprawne w turystyce*, R. Ziółkowski (red.). Oficyna Wydawnicza Politechniki Białostockiej, Białystok 2010.
5. Kazimierczak M., *Jaką aksjologię zakłada idea zrównoważonego rozwoju w turystyce?*, [w:] *Uwarunkowania i plany rozwoju turystyki, Turystyka zrównoważona. „Turystyka i Rekreacja – Studia i Prace”*, Z. Młynarczyk, A. Zajadacz (red.), 6, 2010.
6. Materiały Podkarpackiej Regionalnej Organizacji Turystycznej (PROT), *Obiekty przystosowane dla niepełnosprawnych*, plik xls, Rzeszów (dostęp: 29.11.2018).
7. Osip-Pokrywka M., Osip-Pokrywka M., *Podkarpackie, od Kotliny Sandomierskiej po Bieszczady. Przewodnik*, PROT, Rzeszów 2014.
8. Popiel M., *Innowacyjne rozwiązania w dostosowywaniu przestrzeni miejskiej i rozwoju turystyki dla osób z niepełnosprawnością na przykładzie wybranych miast europejskich*, *Przedsiębiorczość – Edukacja*, vol. 11/2015 Rola przedsiębiorczości w rozwoju społeczno-gospodarczym układów przestrzennych.
9. Popiel M., *Od niepełnosprawności do turystyki dostępnej. Problem segmentacji rynku oraz kreowania produktów turystycznych do potrzeb osób z niepełnosprawnością*, *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis, Studia Geographica VII* (2014).
10. Popiel M., *Odpowiedzialna oraz zrównoważona turystyka szansą na aktywizację osób niepełnosprawnych*, *Europa Regionum*, t. 24/2015.
11. Skalska T., *Turystyka osób niepełnosprawnych*, [w:] *Nowe wyzwania edukacji turystycznej. Turystyka w obszarach odmiennych kulturowo i przyrodniczo cennych*.

- Turystyka osób niepełnosprawnych*, A. Dłużewska (red.), Szkoła Wyższa Przymierza Rodzin, Warszawa 2011.
12. Szlązak A., Wiechnik E. (red.), *Przewodnik po dostępnych muzeach polskich*, Muzeum Regionalne w Stalowej Woli, Stalowa Wola 2015.
 13. *Światowy Program Działań na rzecz Osób Niepełnosprawnych (The World Programme of Action for Disabled Persons) oraz Standardowych Zasad Wyrównywania Szans Osób Niepełnosprawnych (The Standard Rules on the Equalization of Opportunities for Persons with Disabilities)*.
 14. Urbaniak J., Sawaryn D., *Bariery w turystyce dzieci i młodzieży niepełnosprawnych z Podkarpacia*, Medycyna Rodzinna, 3/2011.
 15. Walentyłowicz D., *Rola turystyki w życiu osób niepełnosprawnych w warunkach jednoczącej się Europy*, [w:], *Rola krajoznawstwa i turystyki w życiu osób niepełnosprawnych*, A. Stasiak (red.), Warszawa 2008.
 16. Wysocki M., *Dostępna przestrzeń publiczna. Samorząd równych szans*, Fundacja Instytut Rozwoju Regionalnego, Kraków 2009.
 17. Ziółkowski R. (red.), *Osoby niepełnosprawne w turystyce*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Białostockiej, Białystok 2010.
 18. Żbikowski J., Sroka A., *Bariery uczestnictwa osób niepełnosprawnych w turystyce i rekreacji w kontekście ich sytuacji ekonomicznej*, [w:] *Zeszyty Naukowe Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie, Ekonomia i Organizacja Gospodarki Żywnościowej*, nr 93 (2011), Wydawnictwo SGGW, Warszawa 2011.

Akty normatywne

19. Ustawa z dnia 27 sierpnia 1997 r. o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych (Dz. U. z 2011 r. Nr 127, poz. 721, z późn. zm.)

Strony internetowe

20. <http://brzozow.pl/index.php/informacje-dla-osob-niepelnosprawnych/niepelnosprawnosc-w-liczbach/> (dostęp: 22.11.2018).
21. http://starawies.jezuici.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=78&Itemid=276 (dostęp: 30.11.2018).
22. http://www.rops.rzeszow.pl/dokumenty/badania/5_niepelnosprawni.pdf (dostęp: 30.11.2018).
23. <http://www.turystykadlawszystkich.pl/index.php> (dostęp: 29.11.2018).
24. <http://www.unic.un.org.pl/niepelnosprawnosc/definicja.php> (dostęp: 22.11.2018).